

HAL
open science

Neka zapažanja o upotrebi brojeva u romanima Meše Selimovića

Aleksandar Stefanovic

► **To cite this version:**

Aleksandar Stefanovic. Neka zapažanja o upotrebi brojeva u romanima Meše Selimovića. Les rencontres philologiques de Sarajevo, Société philologique de Sarajevo-Université de Sarajevo, Dec 2010, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. pp.26-41. hal-03830601

HAL Id: hal-03830601

<https://hal.sorbonne-universite.fr/hal-03830601>

Submitted on 26 Oct 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Neka zapažanja o upotrebi brojeva u romanima Meše Selimovića

Aleksandar Stefanović

Université Paris-Sorbonne

Neka zapažanja o upotrebi brojeva u romanima Meše Selimovića

Ključne reči: Selimović, romani, upotreba brojeva, deklinacija brojeva, semantika brojeva.

U ovom radu autor se bavi upotrebom brojeva u pet romana Meše Selimovića: *Derviš i smrt*; *Tvrđava*; *Tišine*; *Krug*; *Ostrvo*. Naročito se analizira promenljivost, odnosno nepromenljivost, kardinalnih i zbirnih brojeva, pre svega kada je reč o ekspliciranju dativnog i instrumentalnog odnosa. Autor takođe posvećuje posebnu pažnju nekim specifičnim semantičkim karakteristikama zbirnih brojeva (generalno navođenje količine, isticanje irelevantnosti pola osoba koje se kvantifikuju) o kojima se vrlo retko govori u jezičkim priručnicima.

Ovde će se posmatrati neke sintaksičke i semantičke pojave koje se tiču upotrebe brojeva u sledećim romanima Meše Selimovića¹:

Derviš i smrt;

Tvrđava;

Tišine;

Krug;

Ostrvo.

Posebno će se razmatrati 1) deklinacija kardinalnih (*dva/oba/obadva, tri, četiri*) i zbirnih brojeva (*dvoje, troje, četvoro i sl.*); 2) semantička upotreba zbirnih brojeva (*dvoje, troje, četvoro i sl.*), brojnih imenica na -ica (*dvojica, trojica, četvorica i sl.*) i brojnih prideva (*jedni,-e, -a; dvoji,-e,-a; troji,-e,-a i sl.*).

Svaka od ovih dveju tema predstavlja problem za sebe pa će se one ovde posebno posmatrati putem analize mnogobrojnih primera kvantifikacije koji mogu da se nađu u navedenim romanima Meše Selimovića. Zajedničko im je, međutim, to da ishodi analize u oba slučaja daju uglavnom potvrdu o uobičajnim realizacijama kvantifikacije u jeziku M. Selimovića. Takve realizacije nisu naime u koliziji sa onim što se može naći u tradicionalnim gramatikama bosanskog, hrvatskog ili srpskog jezika (od *Gramatike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tomislava Maretića, preko *Savremenog srpskohrvatskog jezika* Mihaila Stevanovića do, na primer, *Gramatike bosanskoga jezika* Dževada Jahića, Senahida Halilovića i Ismaila Palića), odnosno sa onim što ima status normalnog.

¹ Analizirane brojne konstrukcije uzete su iz teksta koji ćemo klasifikovati kao „jezik pisca“, koji najčešće podrazumeva celinu jezika svakog piščevog teksta, dakle i one njegove delove koje stručnjaci nazivaju „jezik naratora“ (koji se, naravno, ne moraju poklapati sa jezikom autora dela) i dr.

1. Deklinacija kardinalnih i zbirnih brojeva

Poznato je da u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku samo neki brojevi imaju (ponekad samo teorijsku) mogućnost deklinacije; veći deo kardinalnih (ili glavnih ili osnovnih) brojeva je tako nepromenljiv [*pet, šest... devetnaest... sto, dv(j)esta/dv(j)esto... devetsto*], a što se tiče deklinacije brojeva *dva/oba/obadva, tri i četiri* ni ona nije ostala bez ograničenja. Takođe, zbirni brojevi su danas praktično nepromenljivi iako se to u mnogim gramatikama ne zapaža². Ta nepromenljivost ili ograničena promenljivost brojeva naravno ne stvara teškoće kada se radi o predloškoj vezi, jer se tada upotreba predloga potvrđuje morfologizaciji i analitička konstrukcija obrazuje, ili kada je reč o ekspliciranju akuzativa (koji je i kod promenljivih brojeva većinom jednak nominativu) ili genitiva. U tim slučajevima, naime, pomenuti kardinalni (*dva/oba/obadva, tri i četiri*) i zbirni brojevi se sve ređe dekliniraju iako je upotreba padežnih oblika moguća, a kod pojedinih gramatičara (naročito hrvatskih) deklinaciji kardinalnih brojeva se čak daje prednost, naročito kad se radi o nepredloškoj vezi. Barić *et al.* (1997: 217) tako tvrde: „Iza prijedloga se često mjesto odgovarajućeg padeža (...) uzima tzv. skamenjeni akuzativ (...). Ponekad se skamenjeni akuzativ uzima i kad pred njim nema prijedloga (...). Takva je upotreba posljedica postupnog nestajanja oblika brojeva i njihova prelaženja među nepromjenljive riječi. U biranom se jeziku daje prednost padežnim oblicima.“; a Babić *et al.* (1991: 666) pišu: „Brojevi *dva, tri, četiri, oba, obje, obadva, obadvije*, upotrebljavaju se i kao nepromjenljive riječi, ali to je više obilježje razgovornoga jezika. U pažljivu, njegovanu jeziku treba ih sklanjati, pogotovu kad dolaze bez prijedloga.“

Izražavanje instrumentalnog značenja takođe ne predstavlja problem jer se tada upotrebljava socijativni predlog *sa* sa instrumentalnim značenjem umesto bespredložnog instrumentala.

Jedini problem se naravno javlja kada je potrebno eksplicirati dativno značenje, jer se tada broj ili brojna sintagma ne mogu upotrebiti sami, a i nema odgovarajuće analitičke konstrukcije s nekim predlogom, pošto predlozi *ka* i *prema* ne mogu preuzeti takvu funkciju.

² Videti npr: (Nikčević 2001: 192); (Barić *et al.* 1999: 135); (Stanojčić-Popović 1999: 96); (Raguž 1997: 112); (Vlašić-Tomić-Vojinović-Radosavljević 1972: 78); (Pavešić-Vince 1971: 371); (Jonke 1965: 367); (Maretić 1963: 230).

U romanima Meše Selimovića tendencija ka nepromenljivosti kardinalnih brojeva 2, 3 i 4, kao i zbirnih brojeva je na prvi pogled vrlo izražena.

Primeri nepromenjenih (skamenjenih) brojnih konstrukcija su itekako česti i nećemo ih ovde navoditi. Međutim, u nekim vrlo retkim i izolovanim slučajevima možemo naći i brojne konstrukcije koje stoje u zavisnim padežima. To se ipak isključivo tiče glavnog broja *dvije/obje* i zbirnog broja *dvoje/oboje* i pojavljuje se samo u nekim vrlo specifičnim sintaksičkim situacijama:

1.1 Posesivni genitiv

- (1) (...) volim je što sam zaštićen mirom mojih *dviju* soba (...) (Derviš i smrt, st.15)
- (2) (...) stas za obruč *dviju* šaka (...) (Derviš i smrt, st.131)

1.2 Predložni genitiv

- (3) Na ulazu sa *objiju* strana (...) stajala su po dva momka. (Ostrvo, st.56)
- (4) Između tih *dviju* država nema mnogo prijateljskih odnosa (...) (Tvrđava, st.201)

1.3 Dativ

- (5) (...) njima *dvjema* daje koliko da ostanu na životu (...) (Derviš i smrt, st.350)
- (6) Ali je ćutao tako temeljito, da je razbjesnio obje zaraćene strane, teško se zamjerivši *objema*. (Krug, st.158)
- (7) (...) onda bi opet počeo da se odužuje svojim *dvema* strastima (...) (Krug, st.229)
- (8) Ponudio je i njima *dvoma*. (Krug, st.33) (zbirni broj *dvoje*)
- (9) Do skora je ta ljubav bila radost i potreba *oboma* (...) (Krug, st.135) (zbirni broj *oboje*)
- (10) (...) a onda je sve više zalazio u dubine, da se njima *dvoma* vrtjelo u glavi (...) (Tišine, st.123) (zbirni broj *dvoje*)
- (11) (...) laku vam noć *objema* (...) (Tišine, st.154)

1.4 Bespredložni instrumental

- (12) (...) uhvativši ga *obema* rukama (...) (Krug, st.82)
- (13) (...) oslonjen na štap *objema* rukama (...) (Krug, st.135)

- (14) *Objema* rukama je obuhvatila njegovu podlakticu. (Krug, st.213)
- (15) (...) *objema* rukama golim do lakata drži veliki točak (...) (Tišine, st.23)
- (16) (...) pažljivo je okujem *objema* rukama (...) (Tvrđava, st.93)

Odmah moramo primetiti da u slučaju posesivnog, a naročito predložnog genitiva možemo takođe naći, i to u znatno većem broju, primere nepromenjenih brojnih konstrukcija sa brojem *dvije/obje*:

- (17) (...) na ogradi između *dvije* bašte. (Tvrđava, st.33)
- (18) (...) u ovom kratkom pregledu između *dvije* tajne. (Tvrđava, st.269)
- (19) Goniči su zaobišli krdo konja idući podnožjem planinske kose, s *obje* strane³ (...) (Ostrvo, st.56)
- (20) Vrele dlanove položili na tvrdi snijeg, s *obje* strane puškomitraljeza (...) (Tišine, st.92)
- (21) (...) od prve *dvije* (strasti) ljudi se nekako mogu izliječiti (...) (Tvrđava, st.146)

Što se tiče bespredložnog instrumentala, pada u oči da Selimović jedino upotrebljava sintagmu *objema rukama*, koja je inače dosta obična i rasprostranjena u standarnom bosanskom, crnogorskom, hrvatskom ili srpskom jeziku. Naime, ona u neku ruku postaje sve više i više jedna vrsta skamenjene instrumentalne konstrukcije. U svim ostalim situacijama umesto bespredložnog instrumentala u Selimovićevim romanima nalazimo upotrebu konstrukcije sa predlogom *sa*. Na primer:

- (22) Gazda me snabdi sa *dvije-tri* reči (...) (Tvrđava, st.369)

Možemo dakle zaključiti da se jezik u romanima Meše Selimovića karakteriše masovnom upotrebom nepromenjenih brojnih konstrukcija u slučaju kardinalnih brojeva 2, 3, i 4 i zbirnih brojeva, konstrukcija koje teorijski, po normi, mogu biti deklinirane. Znači, vidi se da se te sintagme nalaze kod Selimovića u skoro potpunom procesu adverbijalizacije, kao što je uostalom tendencija u standarnom jeziku (ili standarnim jezicima). Jedini izuzeci se logično tiču ekspliciranja dativnog odnosa⁴ i to samo sa brojem *dvije/obje* i zbirnim brojem *dvoje/oboje*. Razumljivo je da je ta tendencija ka promenljivosti jača u ženskom rodu

³ Na istoj stranici (56) i u potpuno identičnoj predložnoj konstrukciji, nalazimo oblik *objiju*, v. primer (3).

⁴ Upotreba specifične instrumentalne sintagme „objema rukama“, kao što smo rekli, kao takva ne može značiti tendenciju ka promenljivosti. Isti je slučaj sa navedenom upotrebom genitiva posle predloga *sa* i *između* [v. primere (3) i (4)].

kardinalnog broja jer ne postoji mogućnost, kao u muškom rodu, supstitucije osnovnog broja nekom od brojnih imenica na –ica koje čuvaju svoju kompletnu promenu, te se bez problema mogu upotrebiti u obliku dativa⁵ ako se naravno radi o muškarcima.

Međutim, primećujemo takođe da deklinacija čak i u slučaju dativne funkcije nema širu upotrebu (samo sedam primera u svih pet romana), jer Meša Selimović verovatno izbegava u rečenici dativni odnos, odnosno njegov padežni obeležaj, nalazeći naime rešenje na tekstualnom planu. To još jedanput potvrđuje činjenicu da u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom ili srpskom jeziku čak i promenljivi kardinalni i zbirni brojevi⁶ sve više gube promenljivost⁷ uprkos nekim situacijama kada izbegavanje njihove flekcije prouzrokuje restrukturiranje teksta (dativ) ili (ne potpuno standardno) gubljenje formalne razlike socijativnog i instrumentalnog značenja upotrebom socijativnog predloga *sa*.

2. Semantička upotreba zbirnih brojeva, brojnih imenica na –ica i brojnih prideva

U romanima Meše Selimovića takođe nalazimo bezbroj primera upotrebe zbirnih brojeva, brojnih imenica na –ica i brojnih prideva. Podsetimo prvo da zbirni brojevi uglavnom upućuju na skup osoba muškog i ženskog pola, da brojne imenice na –ica označavaju skup muškaraca, a da se brojni pridevi normalno upotrebljavaju uz imenice zvane *pluralia tantum* i uz imenice koje imaju i jedninu – kad svojim oblikom množine označavaju izvesnu prirodnu celinu, par ili skup.

Ta distribucija je uglavnom poštovana kod Selimovića. Ipak, u nekim specifičnim slučajevima može se takođe ustanoviti da postoji i drugačija upotreba navedenih brojeva koji se naime mogu naći u konkurenciji sa osnovnim brojevima.

2.1 Upotreba zbirnih brojeva

Kao što je gore rečeno, M. Selimović u svojim romanima sistematski upotrebljava zbirne brojeve kada je reč o licima obaju polova.

⁵ O tome će takođe biti reči u drugom delu ovog referata.

⁶ Naročito *dva* (m. i s. rod), *tri*, *četiri* i zbirni brojevi.

⁷ O nepromljenivosti brojeva u bosanskom, crnogorskom, hrvatskom ili srpskom jeziku videti na primer: (Marković 1950); (Kraljević 1976); (Popović 1979, 1981-1982, 1982); (Radović-Tešić 1976); (Rogić 1955).

2.1.1 Kvantifikacija mešovite grupe

Upotreba zbirnog broja potpuno dominira bilo da se broj nalazi sam, odnosno bez imenice (na primer u anaforičnom ili kataforičnom smislu), bilo da je u konstrukciji sa ličnom zamenicom u množini ili u kombinaciji sa imenicom:

- (23) Da pretpostavimo da su to ovo *dvoje* koje si vidio, žena koja ti je otvorila vrata, i onaj stariji momak, Fazlija, njen muž. (Derviš i smrt, st.139)
- (24) To sam činio sa zanimanjem, mogla je misliti da je to zbog njenih riječi, i tako smo izgledali pristojni *oboje*. (Derviš i smrt, st.25)
- (25) Ovako ste svi na broju, i sve *troje* srećni. (Derviš i smrt, st.485)
- (26) Jedno od njih *dvoje* uvijek je negdje stranac. (Derviš i smrt, st.372)
- (27) Kakav je bijes okušene ili neutažene želje među to *dvoje* mladih ljudi (...) (Derviš i smrt, st.157)
- (28) Ovdje su oni bili *dvoje* stranaca (...) (Derviš i smrt, st.369)
- (29) Nismo ono što smo bili u početku, ona gospodska žena lijepih očiju, a ja skromni derviš, vječni seljak, već *dvoje* jednakih što govore o poslovima. (Derviš i smrt, st.33)

Dešava se, međutim, da u nekim slučajevima Selimović upotrebljava glavni broj umesto zbirnog kada se radi o kvantifikaciji imenica muškog (ređe srednjeg) roda (koje u množini mogu da označe bilo samo muškarce, bilo muškarce i žene – takozvani epiceni), iako se prema kontekstu sigurno može reći da se u grupi nalazi i žena, na primer u sledećim primerima:

- (30) Tmurni muk je vladao među njima kao da su *dva* neprijetelja (...) (Ostrvo, st.39)
- (31) Živjeli su kao *dva* stranca⁸. (Ostrvo, st.41)

Gojko Kraljević (1976: 46) objašnjava da je taj fenomen dosta običan uzimajući kao primer konstrukciju *šest profesora* i *šestoro profesora* jer je za „jezično osjećanje važnije što

⁸ Uporediti sa primerom (28): *dvoje stranaca*.

je imenica *profesor* muškog roda nego činjenica da među njima ima i žena, tako da bi izraz bio prirodniji u obliku *šest profesora (...)*⁹

Naravno Meša Selimović ne pribegava zbirnim brojevima samo u slučaju mešovite grupe. On se naime njima koristi i za druge vrste kvantifikacija.

Tako je vrlo česta pronominalna upotreba zbirnih brojeva kod Selimovića kada se anaforično ili kataforično generalno upućuje na pojmove, radnje ili predmete i to bez obzira na rod kvantifikovanog elementa¹⁰.

2.1.2 Generalno navođenje količine

- (32) Ali, ni jutros nisam protiv njega, a i sad bih ga možda prijavio, i to *dvoje* nema među sobom veze (...) (Derviš i smrt, st.106)
- (33) Govorio je sigurno, i zvučalo je ubedljivo. Kao i ono drugo, maločas. A nešto od to *dvoje* mora da je više njegovo, bliže onom što misli i želi. (Derviš i smrt, st.408)
- (34) Treba poslati pismo u Carigrad, Mustafi, sinu hadži-Sinanudinovu, neka spasava oca kako zna. –Kasno će biti dok pismo stigne. Moramo ga izvući prije. –Učinićemo *oboje*. (Derviš i smrt, st.399)
- (35) Je li važnije ono što drugi od njega očekuju, ili njegova vlastita nemoć? A *oboje* u njemu živi, i odlučuje. (Derviš i smrt, st.408)
- (36) (...) jesam li izgubio ljudski lik ili vjeru? Ili *oboje*? (Derviš i smrt, st.108)

Vrlo je interesantno primetiti da se u tom tipu kvantifikacije upotrebljavaju samo zbirni brojevi *dvoje* i *oboje*. *Dvoje* u kataforičnom smislu, a *oboje* u anoforičnom [*dvoje* takođe može imati anoforično značenje ako mu se doda anaforična zamenica, v. primere (32) i (33)]. Isto tako možemo primetiti da umesto zbirnog broja *oboje* u toj funkciji vrlo često nalazimo kod Selimovića pronominalnu kombinaciju (*i jedno i drugo*), i to naročito kad je potrebno izbeći deklinaciju zbirnog broja [v. primer (38)]:

- (37) Da li žalite Vladimira, ili ne volite ovog novog? *I jedno i drugo*. (Krug, st.202)

⁹ Izgleda da je za tu vrstu kombinacija (*glavni broj + epicen*) kod Selimovića [primeri (30) i (31)] adekvatnija analiza koja se može naći kod Ljubomira Popovića. On naime u tim slučajevima (1979: 16) govori o irelevantnosti pola osoba, odnosno da se taj tip kombinacija upotrebljava kada se „pol osoba ne precizira“. O irelevantnosti pola osoba v. takođe napomenu br. 11.

¹⁰ Ta specifična upotreba zbirnih brojeva vrlo se retko pominje u gramatikama.

- (38) To rađa nadmoćnost, koja može da bude surova, ali i velikodušna: čuvam se *i jednog i drugog*. (Tišine, st.58) (umesto *oboga*)

Nalazimo takođe primere upotrebe zbirnih brojeva bez imenica (ili zamenica) kada oni mogu da pokažu irelevantnost pola osobe¹¹.

2.1.3 Irelevantnost pola osobe

- (39) Vidio sam ih po *dvoje*, čuo po *dvoje* (...) (Derviš i smrt, st.39)
(40) *Četvoro* on hrani, osim sebe, na ovom poganom vaktu. (Derviš i smrt, st.209)

U ova oba primera (39) i (40) očigledno je da Meša Selimović ne koristi zbirne brojeve *dvoje* i *četvoro* da bi izričito označio mešovitu grupu, nego da bi precizirao određeni broj osoba čiji se pol u ovom slučaju ne smatra važnim. O toj ne tako retkoj upotrebi i funkciji zbirnih brojeva, normativne publikacije skoro nikad ne pišu.

Na kraju nam izgleda važno da dodamo dve stvari vezane za zbirne brojeve:

- u jeziku romana Meše Selimovića kvantifikacija imenica *dete/djeca* sistematski se vrši pomoću zbirnih brojeva¹² (osim naravno za broj *jedan*) kada se govori o broju dece u smislu porodične linije (*deca koga*) (iako teorijski postoji mogućnost da se kvantifikacija izvrši glavnim brojevima za vrednost 2, 3 i 4):

- (41) *Do rata* je rodila *dvoje* djece (...) (Tišine, st.134)
(42) Imao je *troje* djece. (Tišine, st.87)
(43) Toliko je obuzet mislima o svojoj nevjenčanoj ženi, od koje je često bježao, spavajući iz noći u noć u tekiji, i o *petoro* djece, svoje i gotove dobijene (...) (Derviš i smrt, st.71)

Kada se međutim izgubi ta porodična linija, i kada za to postoji mogućnost, Selimović upotrebljava glavni broj umesto zbirnog:

¹¹ Kao što može da bude slučaj sa kombinacijom *glavni broj + epicen*; v. napomenu br. 9.

¹² Zbirni brojevi se takođe alternativno upotrebljavaju sa glavnim brojevima i brojnim imenica na -ica kod M. Selimovića kada se kvantifikuju imenice *brat/braća*. O tome će više biti reči u 2.2.

- (44) Sjedili smo u kuhinji, njegova majka je ulazila i izlazila, smiješeći se na nas, kao na *dva* djeteta. (Derviš i smrt, st.282)
- neki gramatičari, npr.: (Brabec-Hraste-Živković 1961: 111), (Maretić 1963: 229), (Babić *et al.* 1991: 666) govore o eventualnoj upotrebi zbirnih brojeva za kvantifikaciju imenica koje označavaju odrasle životinje. U kombinaciji sa zbirnim brojevima te bi imenice označavale životinje različite dobi, vrste ili pola. Ta se upotreba ne može naći kod M. Selimovića. Imenice koje obuhvataju odrasle životinje su bez izuzetka uvek kombinovane sa glavnim brojevima, u kom slučaju se uopšte „ne gleda“ na, iako uvek moguće, v. primer (47), razliku u polu ili dobi:
- (45) (...) koji je iz Misira doveo *dva* čudnovata ovna (...) (Tvrđava, st.44)
- (46) (...) *tri* ovce ne bi mogao sačuvati (...) (Tvrđava, st.172-173)
- (47) Lani su sigurno bila *dva* miša, muško i žensko, a kote se strašno. (Tvrđava, st.294)

2.2 Upotreba brojnih imenica na –ica

Vrlo logično, i onako kako je precizirano u svim gramatikama, Meša Selimović pribegava brojnim imenica na –ica kada je potrebno označiti skup muškaraca. Npr.:

- (48) U trećoj četi, *desetorica* Sarajlija odmah su se izdvojila (...) (Tvrđava, st.8-9)

Što se tiče tog tipa kvantifikacije, znači kada se govori o grupi muških osoba, zanimljivo je zapaziti da je brojna imenica na –ica uvek upotrebljena kada se broj nalazi sam ili u kombinaciji sa nekom ličnom zamenicom¹³, i to u svim padežnim funkcijama:

- (49) Dovala su me *trojica*. (Derviš i smrt, st.263)
- (50) *Obojica* su povelili svoje žene (...) (Ostrvo, st.47)
- (51) Što njih *dvojica* nisu ostali u selu? A šta bi njih *dvojica* radili ovdje? (Ostrvo, st.169)

¹³ Jedini izuzeci kod M. Selimovića se tiču specifične upotrebe glavnih brojeva sa glagolom *biti* u kombinaciji sa nenaglašenim anaforičnim ličnim zamenicama u genitivu: *Pedeset* nas je bilo na šumskom proplanku (...) (Derviš i smrt, st.482); I ostali, bilo ih je *pet*, učinili su pokret (...) (Krug, st.13) iako i u ovim slučajevima možemo sa sigurnošću, prema kontekstu, kazati da se radi samo o muškarcima.

- (52) To što se Hasan obratio meni, prvi put u cijelom razgovoru, bez potrebe, iz pažnje, da me ne ostavi po strani, podsjetilo me da sam ovdje suvišan, da su njih *dvojica* dovoljni jedan drugome. (Derviš i smrt, st.324)
- (53) Dok sam pokušavao da se oslobodim obruča što mi je stegao srce, prečuvši ono što su njih *dvojica* govorili (...) (Derviš i smrt, st.325)
- (54) Kako biste vas *dvojica* mogli učiniti nešto pametno? (Derviš i smrt, st.449)
- (55) Je li krv očeva omanula, ili je samo prenijela što u njima *dvojici* nije moglo da se razvije? (Derviš i smrt, st.377)
- (56) Da kažem da su ta *petorica* osjećala strah? (Tišine, st.64)
- (57) (...) ne želeći da vjerujem da su se *destorica* predala bez boja (...) (Derviš i smrt, st.483)

Kada je, međutim, potrebno kvantifikovati imenice koje označavaju (morfološki ili prema kontekstu) samo muškarce, M. Selimović naizмениčno upotrebljava brojne imenice na –ica i glavne brojeve.

Glavni brojevi dominiraju u nominativnoj funkciji. Ta upotreba glavnog broja u nominativu je i očekivana pošto brojna imenica na –ica ne donosi nikakvu dodatnu informaciju sintagmi i može se reći da je pleonastična.

- (58) *Oba* sina su oženjena. (Ostrvo, st.29)
- (59) *Dva* sina su mi otišla u svijet (...) (Ostrvo, st.161)
- (60) Susrela se tako *dva* neprijateljska vojnika u šumi (...) (Derviš i smrt, st.347)
- (61) Tada su iz kuće izašla naša *dva* vojnika (...) (Derviš i smrt, st.274)
- (62) Naišla su *dva* trgovca, koračali su neuzurbano, kao straža, i mirno gledali za terzijom. (Derviš i smrt, st.417)
- (63) A kad ispričamo i naopako? –Onda ćemo umrijeti. –Zadovoljni, kao ona *dva* vojnika. (Derviš i smrt, st.349)
- (64) *Tri* sejmana su žureći prošla ulicom (...) (Derviš i smrt, st.385)
- (65) (...) sokakom je naišlo *pet* konjanika (...) (Derviš i smrt, st.430)
- (66) (...) njegovih *pet* sinova, čekali su spremni (...) (Tvrđava, st.232)

Mada je pleonastična upotreba brojnih imenica na –ica u nominativu dosta retka, ona se ipak može naći kod Selimovića:

- (67) Druga *dvojica* sinova su sa ocem na radu u Njemačkoj. (Ostrvo, st.18)

- (68) *Dvojica* sinova berbera Saliha s Alifakovca htijeli su da pobjegnu od berberskog zanata (...) (Tvrđava, st.9)
- (69) *Petorica* boraca ležala su na snježnom ćuviku. (Tišine, st.63)

Što se tiče kosih padeža, upotreba brojnih imenica na –ica je znatno veća pošto njihova flekcija nije ograničena, kao što je to slučaj sa glavnim brojevima:

- (70) Otac i braća su ga sami opremili, okupali, uvili u platno, i pozvali *trojicu* hodža (...) (Tvrđava, st.277) (akuzativ)
- (71) (...) osjećao sam se oštećen, i nisam znao šta mogu učiniti *dvojici* uznemirenih ljudi. (Derviš i smrt, st.137) (dativ)
- (72) Zato je s onakvim zanimanjem govorio o onoj ženi iz dvorišta i o *dvojici* momaka! (Derviš i smrt, st.156) (lokativ)
- (73) Sinoć je imam zadavljen u tvrđavi sa još *dvojicom* seljaka (...) (Tvrđava, st.27) (socijativni instrumental)
- (74) (...) odnoseći sa sobom s ovog svijeta, srećan, samo sjenku *dvojice* hrabrih konjanika. (Tvrđava, st.241) (posesivni genitiv)
- (75) Mir se slijegao po meni, kao polen, kao ljetna rosa, zbog ove *dvojice* ljudi. (Derviš i smrt, st.322-323) (predložni genitiv)

Međutim, u svih pet romana Meše Selimovića, nalazimo takođe dosta primera alternativne upotrebe nepromenjenih glavnih brojeva u akuzativnim i genitivnim (predložnim) padežnim funkcijama:

- (76) Kad sam čuo topot konjskih kopita po kaldrmi, digao sam oči i vidio *dva* naoružana sejmana na konjima (...) (Derviš i smrt, st.157) (akuzativ)
- (77) Nađi *deset* naoružanih ljudi, iznajmi konje, idi pred njega. (Derviš i smrt, st.374) (akuzativ)
- (78) (...) ti tražiš razlog zašto su zadavili imama i *dva* seljaka (...) (Tvrđava, st.28) (akuzativ)
- (79) Od *dva* potpuno različita čovjeka u njemu, koji je pravi? (Tvrđava, st.26) (predložni genitiv)
- (80) Onda sam ga vidio između *dva* stražara. (Derviš i smrt, st.83) (predložni genitiv)

I ovom slučaju upotreba brojeva kod Meše Selimovića ne odstupa od standardnog bosanskog, crnogorskog, hrvatskog ili srpskog jezika, gde se naime konstatuje jedna potpuno alternativna – ali ne baš logična, pošto bi prednost trebalo dati dekliniranim formama – upotreba nedekliniranih oblika glavnih brojeva i ekvivalentnih dekliniranih oblika brojnih imenica na –ica (sem naravno u ekspliciranju dativnog značenja kada se koristi brojna imenica).

Možemo ovde dodati da Meša Selimović u svojim romanima, često kvantifikuje imenicu *brat* i njenu supletivnu množinu *braća*. Kao što je poznato, u tom slučaju mogu da se upotrebe zbirni brojevi (upotreba uslovljena time što se radi o zbirnoj imenici *braća*), brojne imenice na –ica (upotreba uslovljena time što se imenica *braća* odnosi na muškarce), kao i glavni brojevi sa imenicom *brat*.

Kao i sa imenicama koje označavaju samo muškarce, u nominativnoj funkciji dominira upotreba kardinalnog broja:

- (81) Petoro nas je u porodici. *Dva* brata i sestra, najmlađa. (Krug, st.212)
- (82) (...) ne zna da su pod Hoćinom ikad vojevala *dva* brata s Alifakovca (...) (Tvrđava, st.25)

Moguće je takođe naći jedan primer upotrebe kardinalnog broja u akuzativnoj funkciji:

- (83) Imao je još *dva* brata (...) obojica su bili u kratkotrajnom aprilskom ratu, i obojica su se vratili kući (...) (Ostrvo, st.87)

Kao i jednu vrlo književnu (retku) upotrebu zbirnog broja u nominativnoj funkciji:

- (84) Bilo nas je *četvoro* braće, i sva četvorica su tražila zlatnu pticu sreće¹⁴. (Derviš i smrt, st.278)

¹⁴ U ova dva poslednja primera (83) i (84), interesantno je primetiti (kao i za ostale imenice koje označavaju samo muškarce) anaforičnu upotrebu brojne imenice *obojica* koja dakle nije uslovljena kvantifikatorima (u ovim slučajevima *dva* i *četvoro*) imenica *brat* i *braća*, već činjenicom da se one odnose na muškarce.

U ostalim padežnim funkcijama, međutim, M. Selimović isključivo upotrebljava brojne imenice i ne pribegava glavnim brojevima (ili zbirnim brojevima), iako njihova upotreba ne može naravno biti isključena (osim u dativnoj funkciji):

- (85) Stariji od *dvojice* braće zaklao se (...) (Tvrđava, st.9) (predložni genitiv)
- (86) (...) pa se pjevala tužna pjesma o vješanju *dvojice* braće (...) (Tvrđava, st.36) (posesivni genitiv)
- (87) Ispričaću im, možda, o njegovoj pomalo paničnoj čežnji za roditeljima i za *dvojicom* starije braće (...) (Tišine, st.28) (predložni instrumental)

2.3 Upotreba brojnih prideva

Brojni pridevi ukazuju na to da kvantifikovani pojmovi predstavljaju složene celine: imenice *pluralia tantum*; imenice koje označavaju predmete u paru¹⁵; imenice koje označavaju jednu ili više celina sastavljenih od raznih elemenata¹⁶.

Sem kvantifikacije imenica *pluralia tantum*, njihova upotreba je vrlo ograničena u savremenom jeziku. Međutim, nekoliko primera se mogu naći u romanima Meše Selimovića.

- imenice *pluralia tantum*

- (88) (...) ulaženjem na *jedna* kafanska vrata (...) (Ostrvo, st.18)
- (89) (...) vidio (sam) nad sobom četiri razjapljene konjske njuške, ogromne, crvene, pune krvi i pjene i četiri para konjskih nogu što su mahale oko moje glave, i četiri surova torbeška lica i *četvora* otvorena torbeška usta¹⁷, crvena i okrvavljena kao i konjska (...) (Derviš i smrt, st.232)

- imenice koje označavaju predmete u paru

- (90) (...) kamo sreće da je ponio *jedne* čarape (...) (Tišine, st.11)
- (91) (...) sve se svodi na *jedne* ženske oči (...) (Krug, st.147)

¹⁵ Za kvantifikaciju imenica *pluralia tantum* i imenica koje označavaju predmete u paru, prodire takođe upotreba zbirnih brojeva. O tome v.: (Peco-Stanojčić 1972), (Živojnović 1992), (Barić *et al.* 1997) i (Nikčević 2001).

¹⁶ Ta specifična upotreba brojnih prideva je skoro potpuno nepoznata u savremenom bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku.

¹⁷ U savremenom bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku, kvantifikacija imenice *usta* se sve više vrši pomoću kardinalnih brojeva: *četiri usta*. O tome gramatičari ne govore.

(92) Sad su me gledale *dvoje* oči¹⁸, žučkaste i hladno oprezne *obadvoje*. (Derviš i smrt, st.162)

- imenice koje označavaju jednu ili više celina sastavljenih od raznih elemenata

(93) Zaista, momci su pronašli *dvoje* kosti, pokupili *jedne* u tarub, pokrili ćaburtijom i krenuli niz obronak. (Derviš i smrt, st.326)

Ovde smo analizirali samo neke od aspekata upotrebe brojeva u romanima Meše Selimovića. Međutim, na temelju svega gore navedenog možemo zaključiti da:

1. se glavni brojevi *dva*, *tri* i *četiri* i zbirni brojevi upotrebljavaju skoro isključivo u nesklonjivim oblicima. Jedini izuzeci su pokoje ekspliciranje dativnog značenja i upotreba skamenjene instrumentalne sintagme „objema rukama“.
2. se zbirni brojevi, osim za klasičnu upotrebu kvantifikacije mešovite grupe, takođe dosta koriste, iako se to skoro nikad ne pominje u gramatikama, za generalno navođenje količine i za isticanje irelevantnosti pola osoba koje se kvantifikuju.
3. se brojne imenice na –ica alternativno upotrebljavaju sa glavnim brojevima kada je potrebno označiti skup muškaraca. Njihova upotreba je međutim znatno veća kada broj nije u kombinaciji sa imenicom ili kada brojna konstrukcija nije u nominativnoj/akuzativnoj funkciji.
4. Meša Selimović ne izbegava upotrebu brojnih prideva koja je u njegovim romanima živa u različitim kombinacijama, koje – barem što se nekih od njih tiče – u savremenom bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku mogu biti svrstane u arhaizme.

¹⁸ Kada se radi o kvantifikaciji (parova) organa živih bića (*tipa ruke, oči, uši*) savremeni bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik mnogo češće upotrebljava kombinaciju *glavni broj + leksema par + imenica*, v. primer (89): *četiri para konjskih nogu*. Upotreba brojnih prideva za tu vrstu kvantifikacije skoro se više ne pominje u novijim gramatikama. Jedino Dragutin Raguž (1997: 107) daje primere: *dvoje oči et dvoje uši* (u smislu *dva para očiju/ušiju*).

Literatura

- Babić, S., Brozović, D., Moguš, M. *et al.* (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti-Globus, Zagreb.
- Barić, E., Lončarić, M., Malić, D. *et al.* (1997), *Hrvatska Gramatika*, četvrto izdanje (prvo izdanje 1979., pod naslovom: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*), Školska knjiga, Zagreb.
- Barić, E., Hudaček, L., Koharović, N. *et al.* (1999), *Hrvatski jezični savjetnik*, Školske novine, Zagreb.
- Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. (1961), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, drugo izdanje (prvo izdanje 1952.), Školska knjiga, Zagreb.
- Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Jonke, Lj. (1965), *Književni jezik u teoriji i praksi*, drugo izdanje (prvo izdanje 1964), Znanje, Zagreb.
- Kraljević, G. (1976), „Deklinabilnost i indeklinabilnost brojeva *dva, tri, četiri*”, *Naš Jezik (nova serija)* XXII, sveska 1-2, st.43-52, Beograd.
- Maretić, T. (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće izdanje (prvo izdanje 1899.), Matica hrvatska, Zagreb.
- Marković, S. (1950), „O promjenljivosti broja *dva*”, *Naš Jezik (nova serija)* II, sveska 5-6, st.155-161, Beograd.
- Nikčević, V. (2001), *Gramatika crnogorskog jezika*, Dukljanska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica.
- Pavešić, S., Vince, Z. (1971), *Jezički savjetnik s gramatikom*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Peco, A., Stanojčić, Ž. (1972), *Srpskohrvatski jezik: Enciklopedijski leksikon*, Interpres, Beograd.
- Popović, Lj. (1979), „Upotreba kardinalnih brojeva u srpskohrvatskom jeziku“, *Jugoslovenski seminar za strane slaviste* 30, st.3-24, Međunarodni slavistički centar, Beograd.
- Popović, Lj. (1981-1982), „Neusaglašenost forme i funkcije nepromenljivih brojeva u srpskohrvatskom jeziku: problem dativ“ u: *Makedonski jazik*, st.603-609, Institut za makedonski jazik „Krstel Misirkov“, Skopje.
- Popović, Lj. (1982), „Reperkusije neoznačenosti dativa nepromenljivih brojeva na gramatički sistem i na strukturu teksta u srpskohrvatskom jeziku“, *Studia gramatyczne* V, st.149-152, Prace Instytutu języka Polskiego, Warszawa.
- Radović-Tešić, M. (1976), „Neki podaci i stavovi o promjenljivosti brojeva”, *Naš Jezik (nova serija)* XXII, sveska 1-2, st.56-63, Beograd.
- Raguž, D. (1997), *Praktična hrvatska gramatika*, Medecinska Naklada, Zagreb.
- Rogić, P. (1955), „Deklinacija brojeva *dva, oba (obadva), tri, četiri*”, *Jezik* III, st.138-141, Zagreb.
- Selimović, M. (1996), *Derviš i smrt*, Prosveta, Beograd.
- Selimović, M. (2008), *Krug*, Blic, Beograd.
- Selimović, M. (2008), *Ostrvo*, Blic, Beograd.
- Selimović, M. (2008), *Tišine*, Blic, Beograd.
- Selimović, M. (2009), *Tvrđava*, Marso, Beograd.
- Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (1997), *Gramatika srpskoga jezika*, peto izdanje (prvo izdanje 1989), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Stevanović, M. (1974), *Savremeni srpskohrvatski jezik II: Sintaksa*, drugo izdanje (prvo izdanje 1969), Naučna knjiga, Beograd.

Stevanović, M. (1975), *Savremeni srpskohrvatski jezik I: Uvod, fonetika, morfologija*, treće izdanje (prvo izdanje 1969), Naučna knjiga, Beograd.

Vlašić, N., Tomić, Lj., Vojinović, M., Radosavljević, D. (1972), *Gramatika u osnovnoj školi*, Kruševac.

Živojnović, Ž. (1992), *Cours pratique de serbo-croate*, Documents pédagogiques de l'Institut d'Etudes slaves, Paris.

Some observations on the use of numerals in Meša Selimović's novels

Abstract

The paper deals with the use of numerals in five novels by Meša Selimović: *Death and the Dervish*; *The Fortress*; *Silences*; *The Circle*; *The Island*. The author mainly analyses the declension (or non-declension) of cardinal and collective numerals, especially when it comes to express the dative and instrumental functions. The author also pays particular attention to certain semantic characteristics of collective numerals (general expression of quantity, gender irrelevance of the quantified subjects) which are very rarely mentioned in the language manuals.